

Michel Foucault'da Arkeolojik Çözümleme ve Arkeolojik Çözümlemenin Süreksizlik Tezi

Vedat ÇELEBİ¹

Geliş Tarihi

09.02.2016

Kabul Tarihi

06.03.2016

Öz

Foucault'ya göre arkeoloji; derinlikli, teorik ve homojen olan bilgiyi konu edinmektedir. Arkeoloji, arkeolojik çözümleme yoluyla elde edilen bilgiyi, bir söylemi mümkün kılan koşulları ve kuralları inceleyen bir yöntemdir. Arkeoloji, öznenin göstergesi olan her şeyi reddeder ve öznel üstü bir yapı olan söylem ve söylemsel oluşumları konu edinir. Bu anlamda, derinlikli bilgiyi konu edinen arkeolojik çözümleme, sürekliliğe karşı çıkararak süreksizliğe ve dönemselleştirmeye vurgu yapar. Foucault'ya göre, bilgi sistemlerinin ilerleyişi süreksizdir ve süreksizlik, bir tarihsel dönemden bir başka tarihsel döneme geçişte şeylerin artık aynı şekilde algılanmaması, betimlenmemesi ve bilinmemesi gerektiği gerçeğini gösteren kavramdır. Ona göre tarihte, arkeolojik çözümlemenin temel kavramları olan süreksizlik, kopuş, eşik, sınır, dönüşüm kavramları tarihte sürekliliğin varlığını iddia eden kavramların yerini almalıdır. Böylece Foucault, arkeolojik çözümlemenin söylem anlayışı ve süreksizlik kavramı ile batı düşünce tarihinde egemen olan çizgisel ilerlemeci ve evrimci tarih anlayışına karşı alternatif bir tez ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Michel Foucault, arkeolojik çözümleme, söylem, düşünce tarihi, süreksizlik.

¹Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Kayseri-TÜRKİYE
E-posta: celebivedat@gmail.com

**Michel Foucault's Archaeological Analysis and Discontinuity Thesis
of the Archaeological Analysis**

Vedat ÇELEBİ

Received

09.02.2016

Accepted

06.03.2016

Abstract

According to Foucault, archaeology is taking in-depth, theoretical and homogeneous knowledge as subject. Archaeology is a method which analyzes the circumstances and rules that make a discourse, knowledge obtained through archaeological analysis possible. Archaeology denies everything indicating subject and discusses discourse and discursive formations that are the supra-subjective structures. In this sense, archaeological analysis discussing the in-depth knowledge argues against the continuity, and lays emphasis on the discontinuity and periodization. According to Foucault, progress of the knowledge systems is discontinuous and discontinuity is the concept showing the fact that the things should not be perceived, described and known in the same way anymore in transition from one historical period to the other historical period. According to him, in history, the concepts of discontinuity, break, threshold, limit, transformation which are the basic concepts of the archaeological analysis should take the place of the concepts claiming the existence of continuity in history. Thus Foucault presents an alternative thesis to the concept of discourse and concept of discontinuity of the archaeological analysis, and linear progressive and evolutionist concept of history that is dominating the history of western thought.

Keywords: Michel Foucault, archaeological analysis, discourse, history of thought, discontinuity.

Michel Foucault'nun Arkeolojik Yöntemi

Fransız düşünür Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi, Kliniğin Doğuşu, Kelimeler ve Şeyler* ve *Bilginin Arkeolojisi* adlı eserlerinde “arkeoloji” yöntemini kullanır. Bu eserlerinde genel olarak bilgi, episteme, düşünce tarihi ve söylemsel oluşumların ne olduğunu değerlendirir bunların ortaya çıkış ve değişme kurallarını tespit eder. Bu noktadan hareketle ilk önce özellikle de *Bilginin Arkeolojisi* adlı eserinde söz konusu ettiği arkeolojik yöntemin tanımlanması gerekmektedir. Bunu yapabilmek için de Foucault'nun bilgi görüşüne ilişkin yaptığı derinlemesine ve yüzeysel olan bilgi ayırımına değinmemiz gerekir.

Foucault, derinlikli, teorik ve homojen olan, bu yüzden de arkeolojik çözümleme yoluyla elde edilen bilgiyi (savoir), yeterince derinliği olmayan, uygulamalı olanla ilgili ve heterojen olan, soy kütuksel çözümleme yoluyla elde edilen bilme (connaissance) den ayırt eder.² Foucault, bilimsel alanlar için söz konusu edilebilecek olan bilgiyi connaissance (bilme), bilimsel olmayan ama derinlemesine olan ve arkeolojik çözümlemenin konusunu oluşturan bilgiyi de savoir (bilgi) biçiminde ifade eder. Burada Foucault, bilmeve bilgi sözcüklerinden hareketle, daha çok bilimsel alanlar için söz konusu edilebilecek olan yüzeysel bilgi ile bilimin söylediklerinden daha fazlasını içinde bulunduran derinlemesine bilginin farklı olduğunu düşünür.

Foucault, belirli bir ifadeye kavuşmuş cümlelerin oluşturduğu bir dokunun tarihini anlatmak ve bu dokunun yapısındaki cümlelerle ifade edileni belirlemek amacıyla olan yönteme arkeoloji adını verir.³ Ona göre arkeoloji, bir çağın söylemlerinin normatifliğini, bilginin normalleşme biçimlerini ve oluşum kurallarını inceleyen sıkı bir yöntemdir; ama bir bilim değildir.⁴ Aynı zamanda arkeoloji, sadece tarihsel bir okuma paradigması olarak da anlaşılması gereken bir yöntemdir.⁵

Arkeoloji sözcüğü, Foucault'ya göre, zamanın dışına düşmüş ve şimdi kendi suskunluğu içinde donup kalmış izlerin yeniden bulunup ortaya çıkarılması ya da uyandırılmasına ilişkin tehlikeli bir sözcüktür.⁶ Arkeolojinin bilgi nesnelerini ve başlangıçlarını gün yüzüne çıkarmaya çalışmasındaki amacı

² Urhan, Veli, “M. Foucault ve Bilgi/İktidar İlişkisinin Soykütüğü”, Kaygı, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 2007, Sayı: 9, s. 102.

³ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 45-46.

⁴ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, Çev. Veli Urhan, Birey Yayınları, İstanbul, 1999, s. 9.

⁵ Revel, Judith, Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi, Çev. Kemal Atakay, Otonom Yay., İstanbul, 2005. s. 80.

⁶ Bozkurt, Nejat, Çağdaş Felsefeden Kesitler, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1990, s. 188.

geçmişin ölü izlerinde kalmak değildir. Foucault'nun ifadesiyle, "... arkeoloji gerçekte şimdiyi hedeflemektedir."⁷

Arkeolojinin görevi, sadece yan yana konulmuş ve birbirinden bağımsız bir tarihler yığına ulaşmak değil, aynı zamanda farklı şeylerden oluşan diziler arasında hangi bağıntı biçimlerinin geçerli olacağını belirlemektir.⁸ Bu bağlamda, Foucault'nun tarihsel yöntem olarak belirlediği arkeolojik yöntemi, bir arkeolojik kazıya benzetmek mümkündür. Bu benzetmeye göre, Foucault'nun arkeolojik kazısı, insan bilimleri alanında, bu bilimlerin kavramsallaştırılmasını yetkinleştiren figüratif ve anlatısal stratejileri açığa çıkaracaktır.⁹

Arkeolojik yöntem, bilim tarafından belirlenen ve artık klasikleşen doğruluk ölçütlerini kabul etmez. Tarihsel bilginin doğruluğu hiçbir zaman evrensel ve genel geçer bir doğruluk değildir. Eğer öyle olsaydı Foucault'nun düşüncesini, geleneksel tarih anlayışlarından ayıran en önemli nokta ortadan kalkmış olurdu. Çünkü Foucault, batının modernist akıl anlayışına dayanan ve ondan beslenen geleneksel tarih anlayışlarının tersine tarihte genel geçer bir gerçeklik olduğu fikrini kesinlikle reddeder. Her bir tarihsel dönemin doğruluğu o tarihsel dönemin koşullarınca, yani o dönemin epistemelerinden hareketle belirlenecektir. Öyleyse doğruluğun temeli, o döneme ait tarihsel a priorieler olmaktadır. Bu tarihsel a priorieler her çağda farklı şekilde belirginlik kazanmaktadır. Doğrunun epistemolojik ölçütlerini de bilimden bağımsız olarak her çağın kendisi belirler.¹⁰ Arkeoloji, bilgileri bir tarihsel a prioriiden yani belirli bir çağda bilgilerin mümkün oluşunun koşulu olan epistemeden hareketle çözümler.

Bu bilgilerin yanı sıra dikkat çekmemiz gereken bir diğer husus ta Foucault'ya göre, öznelliğin göstergesi olan her şey arkeolojinin ilgi alanının dışında kalmalıdır. Bunu Foucault'nun, ilk olarak bilgi ile bilmenin birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini düşünmesinden anlayabiliriz. Bunun sonucu olarak bilinç ile bilmeyi öznelliğin göstergesi olarak dikkate almakta ve söylemsel pratik ile bilgiyi öznelliğin dışında tutmaktadır.¹¹

Arkeolojik yöntemin konusuna ve amacına ilişkin bu temel bilgilerden de hareketle bu yöntemin bazı yaklaşımları reddettiğini söyleyebiliriz. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi arkeolojinin en temel çözümleme birimi derinlemesine bilgi olan söylemdir. Söylem ise, özneler üstü bir yapıdır. Öznenin ortadan kalkışının ve süreksizliğin belirlendiği bir birliktir. Bu

⁷ Revel, Judith, Foucault Sözlüğü, Çev, Veli Urhan, Say Yayınları, İstanbul, 2012, s. 15.

⁸ Canpolat, Nesrin, Kadife Karanlık, Su Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 89.

⁹ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme, Paradigma, İstanbul, 2000, s. 51.

¹⁰ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme, 2000, s. 51.

¹¹ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 50.

noktada arkeolojinin, özneyi merkeze olan, özneyi kurucu, inşa edici kabul eden modern felsefeye dolayısıyla da fenomenolojiye, insan bilimlerine ve sürekliliği merkeze alan her türlü yaklaşıma karşı çıktığını söyleyebiliriz. Çünkü Foucault'nun arkeolojik yönteminde özne yerini söyleme ve söylemsel oluşumlara bırakır. Bu yöntem öznenin göstergesi olan her şeye karşı çıkar. Özellikle de nesnelere belirgin olmadıklarını düşündüğü için psikoloji, antropoloji gibi insan bilimlerini karşısına alır.

Foucault'nun arkeolojik yöntemi ve çözümlemesini çizdiğimiz bu çerçeveden anlamaya çalışmamız gerektiğini düşünerek, şunu vurgulamamız gerekir ki, Foucault'ya göre, yüzeysel bilgi, belirli bir dönemin herhangi bir söylemine karşılık gelirken derinlemesine bilgi, bu söylemi mümkün kılan koşullara karşılık gelmektedir. Bilgi, bir dönemin epistemesi bağlamında ortaya koyduğu söylemi ve bu söylemi mümkün kılan bilgi koşullarının kendisini bilmek olarak ortaya konulduğunda Foucault'nun arkeolojik çalışmasında amaçladığı şey ikinci tür bilgi olmaktadır. Foucault, bu nedenle kendi bilgisini söylem üzerine söylem olarak nitelendirmektedir.¹²

Arkeolojik Çözümlemede Söylemsel Oluşumların Niteliği ve Düzeyleri

Bu noktaya kadar ifade ettiklerimizden anlaşılacağı üzere Foucault, bilgi, bilinç ve bilmeyi özneliğin göstergesi olarak ele alırken, söylemsel pratik ve bilgiyi özneliğin dışında tutar. Bu aşamada söylem ve söylemsel oluşumların niteliklerinin ve düzeylerinin ortaya konulması arkeolojik çözümlemenin en önemli amaçlarından biri olarak gözükmektedir.

Foucault'ya göre arkeoloji, bir söylem hakkındaki betimleme yani söylem üzerine söylemdir fakat söylemsel oluşumların ortaya çıktığı yapısal düzen olarak söylemsel olmayan oluşumları da dikkate almaktadır. Arkeolojik çözümleme, söylemsel oluşum ve söylemsel olmayan oluşumun çözümlenmesi olarak, anlamın kendisini ya da doğruyu elde etmeyi amaçlamaktan çok anlama çabasının kendisini ifade etmektedir.¹³ Bu bağlamda, arkeoloji söylemsel oluşumlar ile söylemsel olmayan alanlar (kurumlar, siyasal olaylar, ekonomik süreçler) arasındaki ilişkileri de göstermektedir.¹⁴

Foucault'nun söylem analizi tarihe bağlıdır. Tarihsel söylem analizi, her türlü determinizmi reddeden bir köken aramadır. Köken ararken, söylemin her anı, görüldüğü an, tekrarlanmadığı an, bilindiği, unutulduğu, biçim değiştirdiği alanlarda söylemin yok oluşunu algılamaya hazır olmamız

¹² Urhan, Veli, Foucault, Say Yayınları, 2010, İstanbul, s. 58-59.

¹³ Urhan, Veli, Foucault, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 70-72.

¹⁴ Urhan, Veli, Foucault, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 63.

gerekir. Tarih, yapısal etkilenmelerin yeniden yapılanması içinde pratikler-kurallar, görünen-görünmeyen, bilgi-güç sınırlarında çalışır.¹⁵

Foucault, söyleme tarihsel ve kültürel bağlamlar çerçevesinde yaklaşır. Tarihin belirli bir döneminde, belirli bir konuda gerçekleştirilmiş olan bir söylem, söylemde bulunanın söylemi oluşturan cümlelerin ifade edilmelerine olanak tanıyan koşulların işlevi olarak değil, söylemi oluşturan cümlelerin ifade edilmesine olanak tanıyan koşulların işlevi olarak çözümlenmek zorundadır. Bu koşullar söz konusu dönemin derinlemesine bilgisinin içinde bulunduğundan, söylemin yapısında yer alan cümlelerin kuruluşunun maddi koşullarından öteye gitme zorunluluğu ortaya çıkar.¹⁶

Foucault'nun arkeolojik çözümlemesinin temel kavramları; süreksizlik, kopma, eşik, sınır, seri gibi bilgi kuramsal kavramlardır. Arkeolojik çözümlemenin düşüncelerin tarihinden ya da bilimlerin tarihinden ibaret olmadığını söyleyen Foucault, onun daha çok, bilgilerin ve teorilerin nasıl mümkün olduklarını, bilginin hangi düzen alanına göre kurulduğunu, hangi tarihsel a prioritemeli üzerinde ve hangi pozitiflik elemanının içinde fikirlerin ortaya çıkabildiklerini, bilimlerin oluşabildiklerini ve rasyonelliklerin biçimlenebildiklerini bulmaya çalışan bir inceleme olduğunu söyler.¹⁷ Foucault'ya göre; "bilginin tarihi, ancak kendisiyle çağdaş olandan hareketle ve hiç kuşkusuz karşılıklı etkileşime ilişkin terimlerle değil de, zaman içinde oluşmuş koşullara ve a priorilere ilişkin terimlerle yapılabilir."¹⁸

Söylemsel oluşumların birlikli bir görünüm kazanmasını sağlayan pozitiflik sistemlerinin de rasyonel yapılar olmadığını vurgulayan Foucault, kurumların, tekniklerin, bireysel ya da kolektif davranışların, edebî uydurmaların, teorik tartışmaların içine yerleşmiş olan bütün nesnelere, dile getirme tiplerinin, kavramların ve teorik seçimlerin toplamının akledilebilir olması değil, oluşumunun ilkeleri olmalarından dolayı, pozitiflik sistemlerini betimlemek için rasyonel ve irrasyonel ayrımının doğru olmayacağını öne sürer.¹⁹ O halde Foucault, her zaman için kendilerinden doğru veya yanlış, kesin veya kuşku, belirsiz veya belirli, çelişkili veya tutarlı olup olmadıklarının söylenebilmesi gereken şeyleri bilmeler olarak dikkate alır ve bir söylemsel oluşum alanı içinde, bir pozitiflikten hareketle oluşturulmuş nesnelere, dile getirme tipleri, kavramlar ve teorik seçimler gibi unsurların bir

¹⁵ Sözen, Edibe, Söylem, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s. 69.

¹⁶ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme, 2000, s. 33-34.

¹⁷ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 44.

¹⁸ Foucault, Michel, Kelimeler ve Şeyler (2. basım, çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Yayınları, İstanbul, 2001, s. 19.

¹⁹ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi, 2013, s. 40.

arada bulunmasından ibaret sayılan bilgiyi betimlemek için bu ayrımlardan hiçbirinin uygun olmadığını söyler.²⁰

Bu anlamda arkeoloji, söylemin, söylem dışı alanla, söylemsel olmayan uygulamalarla nasıl bir eklemleme ilişkisi içinde olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlar. Arkeolojik çözümleme söylemsel bir uygulamanın varoluş ve işlev alanını betimlemeye, tüm kurumlar, ekonomik süreçler ve sosyal ilişkilerin üzerine eklemleme tarzlarını ortaya koymaya çalışmaktadır.²¹

Foucault, söylemlerin temel mantığını arkeolojik çözümlemeden hareketle ortaya koymak için arkeolojik çözümleme ve düşüncelerin tarihi arasındaki ilişkiye başvurur. Foucault, çok sayıda ortak noktanın bulunmasının yanı sıra “yeniliğin tahsisi”, “çelişkilerin çözümlenmesi”, “karşılaştırmalı betimlemeler”, “dönüşümlerin tespiti” konularında olmak üzere dört ayrıma dikkat çeker: 1) Söylemi belge olarak incelemeyen arkeoloji kendi oyunu içerisinde ona anıt sıfatıyla başvurur. 2) Söylemleri özgün biçimleri içinde tanımlayan arkeoloji, her bir söylemin ortaya koyduğu kurallar oyununun başka bir söyleme indirgenemez olduğunu gösterir ki bu da onun söylem biçimlerinin ayrımsal bir çözümlemesi olduğunun kanıtıdır. 3) Ne psikoloji, ne sosyoloji ve ne de daha genel olarak antropolojiyle kıyaslanabilir olan arkeoloji bireysel eserlerin içine nüfuz eden, onların bazen bütünü, bazen de ancak bir parçasını yöneten söylemsel pratiklerin tiplerini ve kurallarını tanımlar. 4) Arkeoloji, nesnelleşmiş bir söylemin sistematik betimlemesidir ama kaynağın esrarına bir geri dönüş değildir.²²

Arkeolojik çözümleme söylemsel oluşumları belirli bir karşılaştırma anlayışıyla ele alır. Söylemsel oluşumları, belirli bir zamanda ve eşzamanlı halleri ile ve yine belirli bir dönemde yerlerini almış olan diğer söylem tipleriyle kıyaslayarak ele alır.²³ Arkeoloji söylemsel pratiklerin düzeyini tespit etmeye ve bu pratiklerin gerçekleşmesine ve dönüşmesine ilişkin kuralları ortaya koymaya çalışmaktadır.

Arkeoloji, bir yapıt olarak değerlendirdiği söylemi başlangıç noktası olarak görmez onu en temel konu edinerek kendi içinde inceler. Söylemleri kendi içinde inceleyerek söylemin kurallarının başka bir şeye indirgenemez olduğunu vurgular. Bu bağlamda arkeoloji söylemin içinde kalarak onu olduğu gibi çözümlemeye çalışır. Arkeolojik çözümlemede söylemlere ilişkin karşımıza çıkan uyumsuzluklar da kurtulması gereken şeyler değil betimlenmesi gereken şeylerdir.

²⁰ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi, 2013, s. 45.

²¹ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, 1999, İstanbul, s. 209.

²² Urhan, Veli, Foucault, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 102.

²³ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, 1999, s.200.

Söylemsel oluşumlar karşılaştırmalı bir biçimde ele alan Foucault, söylemi, “tek bir oluşum sistemine ait olan ifadeler gurubu” olarak tanımlar. Foucault, söyleme ilişkin bu ifadelerin nasıl bir araya geldiklerini, bunları bir araya getiren koşulların ne olduğunu, bu ifadeler arasındaki ilişkiyi neyin düzenlediğini, başka ifadelerin bu ifadeler tarafından nasıl dışlandıklarını anlatmak için “söylemsel oluşum” ifadesini devreye sokar. Pozitiflik, tarihsel a priori, arşiv gibi kavramlara da benzer bir işlev yüklemesi yani bütün bunları ifadenin ortaya çıkışını düzenleyen kurallar bütünü olarak tanımlaması, Foucault’nun düşüncesinde “belli bir zamanda nelerin söylenebileceğini ve bu ifadelerin diğerleriyle nasıl bir ilişki içinde olacağını belirleyen” kurallar bütününün ne kadar merkezi bir yer tuttuğunu açıkça ortaya koyar.²⁴ Ona göre, söylem özneler üstüdür. Belli bir mekân ve zamanda sınırlandırılmış dönemdeki şu ya da bu herhangi bir bireye ait değil bütün bireylerin ürettiği ifadeler bütünüdür.

Foucault, söylemsel uygulamaların kalınlığı içinde, ifadeleri olaylar ve şeyler olarak düzenleyen sistemlere, yani ifade sistemlerinin bütününe ise arşiv olarak adlandırır. Arşiv, ifadelerin benzersiz olaylar olarak ortaya çıkışına yön veren sistemdir. “Arşiv ilkin, söylenebilen şeyin ilkesi, ifadelerin bireysel olaylar olarak ortaya çıkışını yöneten sistemdir.” Bir başka ifadeyle, Foucault söylenmiş olanların sebeplerinin ne söylenmiş olanlarda ne de onları söyleyen kişi de aranabileceğini; bunun soruşturmasının söylemsellik sisteminde yapılabileceğini söylemektedir.²⁵

Ona göre arşiv, herhangi bir söylem değil, belli bir dönemde neyin bilgi sayılacağını belirleyen bir söylemler deposudur. Bununla ifadeleri olaylar ve şeyler olarak kuran sistemleri kasteder. Bu anlamda arşiv bizzat ifade edilen söylemler kümesidir. Arşivler zamansal olarak sınırlıdır, olgusaldır ve pratiklerin yeridir.

Foucault, arşivi arkeolojik düşünmenin evi gibi görür. Ona göre, arkeolojinin temel görevi, amansız bir aktif olaylar deposu olan şeylerin tarihsel a priorisinin çeşitli odalarını gün yüzüne çıkarmaktır. Foucault gerçek arkeolojik faaliyetin, kelimenin özgün anlamıyla, söylemsel konuların, bir ilk toprağın genel derinliğinin içine onları gömmek yerine, dağılımlarını yöneten kuralların düğümünü çözecek olan, bir tarihi yapmaktan başka bir şey olmadığını söyler.²⁶

Foucault, geleneksel birlikler olmayan söylemsel birlikleri tanıma olanağını veren dört faktörden söz eder. Bu kriterlerin birbiriyle bağdaşmaz nitelikte

²⁴ Bernauer, J. W. Foucault’nun Özgürlük Serüveni, çev. İ. Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 197.

²⁵ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, s.168-169.

²⁶ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 56.

olmadıklarını, tam tersine onların birbirini davet ettiklerini kaydeder; ve bir söylemin birliğinin, (1)söylemin tüm objelerinin oluşum kuralıyla; (2)söylemin tüm sözdizimsel tiplerinin oluşum kuralıyla; (3)söylemin tüm anlambilimsel elemanlarının oluşum kuralıyla; (4)söylemin tüm işlemsel olasılıklarının oluşum kuralıyla tanımlandığını öne sürer. Bir söylemsel oluşumu yöneten ve onun ortak elemanlarını değil de küçük aralıklarını ve mesafelerini açıklamak zorunda olan bu dört düzeyli sisteme Foucault, pozitiflik adını verir.²⁷

Başka bir ifadeyle söylemsel oluşumun kuralları; söylemsel oluşumun, tanımlanmış bir nesne değil mümkün nesnelere alanı tarafından, tek bir ifade biçimiyle değil mümkün ifade biçimleri alanı ile belirli bir kavramlar oyunuyla değil mümkün kavramlar alanıyla ve açık temalar tarafından değil farklı hatta çelişkili teoriler alanı ile kurulduğunu ortaya koyar.

Foucault, söylemsel oluşumlara ilişkin “nesne”, “ifadesel biçimler”, “kavram” ve “tema ve stratejik seçimler” biçiminde dört ayrı düzeyden bahseder. Foucault, söylemler arası ilişkilerde ve bunların oluşum kurallarında ortaya çıkan benzerlik ve farklılıklardan hareketle analizini sınırlayarak, genellemelerden kurtulmayı amaçlar.

Foucault, “söylemsel oluşumlar” olarak adlandırdığı şeyleri düzenlediğini söylediği dört düzeyli sistemde oluşma kurallarını betimlemek amacıyla öncelikle “nesnelere” inceler. Söylemsel oluşum iyi tanımlanmış bir nesne tarafından değil bir mümkün nesnelere alanı tarafından kurulur; bu nesnelere oluşması problemidir.²⁸ Foucault, burada üç faktörü devreye sokar: İlk, nesnelere zuhur edişlerinin ilk belirtilerini, ikincisi sınırlandırma isteklerini ya da otoritelerini ve son olarak ta özelleştirme kafeslerini, şebekelerini betimler.²⁹

Foucault’ya göre, bu üç faktörlü betimleme kendi başına, söylemin nesnelere oluşması olanaklarına nasıl kavuştuklarına ilişkin yeterli bir açıklama sunamaz. Nesnelere oluşması problemi, özellikle bu öğelerin birbirleriyle girdikleri söylemsel ilişkilerde izlenmelidir. Örnek vermek gerekirse suçlu, psikoloji ve patolojiye konu oldu ise, tıbbi kararın biçimi ile adli kararın biçimi arasındaki ilişkilerin; hastanedeki tedavi ile sınırlamalarla hapsededeki ceza ile ilgili sınırlandırma arasındaki ilişkilerin peşine düşmek gerekmektedir. Foucault’ya göre, bu üç faktörlü betimleme kendi başına, söylemin nesnelere oluşma olanaklarına nasıl kavuştuklarına ilişkin yeterli bir açıklama sunamaz.³⁰

²⁷ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi, 2013, s. 37.

²⁸ Urhan, Veli, Foucault, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 347.

²⁹ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, s. 58-59.

³⁰ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, s. 61-62.

Hapishaneler, Foucault'nun söyleme ilişkin sorunsallaştırmalarının ve çözümlemelerinin nesnesini oluşturmuştur. Ona göre, “kuruldukları tarihten bu yana hapishaneler, bireylerin dönüştürülmesini amaçlayan bir tasarıya yönelmiştir. İnsanlar, hapishanelerin suçluları ıslah etmediklerini, tam tersine suçluyu ve suçluluk düşüncesini hiç durmadan imal ettiklerini biliyorlardı.”³¹

Foucault'da, nesnenin bütünlüğü ifadenin bütünlüğünü göstermez, burada önemli olan nesne ve ifade arasındaki bütünlük ya da aynılık değil, ikisi arasındaki bağıntı ve bağıntının şeklidir. Dolayısıyla nesne ve ifade arasındaki ilişkisizlik süreksizliğe dayalı bir ilişkidir.³²

Foucault, söylemsel oluşumların anlaşılması açısından önemli diğer bir düzey olan ifade biçimlerinin oluşumunu değerlendirir. İfade biçimlerinin oluşması düzeyi tek bir ifade stiliyle değil, bir mümkün ifade stilleri alanıyla kurular; bu, ifade kiplerinin oluşumuna ilişkin problemdir.³³

İfade biçiminin ilkelerini bulmada devreye sokmamız gereken ilk faktör, “kimin konuştuğu”dur. Foucault bu faktörü tıp alanı üzerinden örnekler. Tıbbi bir söz, yasalarla tanımlanmış rolden ayrılamaz. Bir başka deyişle tıbbi söylem, bu söylemi dile getirme hakkına sahip rolden ayrılabilir değildir. Foucault'nun devreye soktuğu ikinci faktör ise kim sorusundan, nereden sorusuna geçişle ortaya çıkar; betimlenmesi gereken bu defa “kurumsal yerler”dir. Foucault, tıbbi söylem örneğinden hareketle, tıbbin söylemini kendilerinden elde ettiği ve söylemin kaynağı ve uygulanma kendisinde bulunduğu kurumsal yerlerin hastaneler olduğunu düşünmektedir. Bu alan bir ortak alanın, kurumun varoluşuna ilişkindir. Son olarak, ifadenin özneyle bir ilişkisi vardır. Özne, gerçekten farklı tikelliklerle doldurulabilir olan belirli ve boş bir yerdir.³⁴

Foucault'ya göre, ifadenin öznesi bu ifadeleri “söyleme dökene ya da yazıya aktaran” birisi değil, “farklı bireyler tarafından doldurulabilecek boş bir yerdir.” Bu nedenle herhangi bir dile getirmeyi ifade olarak belirlemek, “ifadenin öznesi olmak için her bireyin işgal edebildiği ve etmek zorunda olduğu pozisyonun ne olduğunu belirlemekten” geçer.³⁵

Ona göre ifadenin öznesinden ne bir dilbilgisel bir özneyi, ne de ifadenin yazarını anlamak gerekir.³⁶ Çünkü ona göre, bilginin, söylemin, anlamın kaynağı özne değildir. Özne söyleme kaynaklık edemez, söylemin birliğini

³¹ Sarup, Madan, Post Yapısalcılık ve Postmodernizm, çev. A. Baki Güçlü, Ark Yayınevi, Ankara, 1997, s. 107.

³² Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, s. 48.

³³ Urhan, Veli, Foucault, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 347.

³⁴ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, s. 70.

³⁵ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, s. 124.

³⁶ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, s.124.

sağlayamaz. Bilgi, anlam söylemseldir çünkü hangi ifadelerin kabul edilip hangi ifadelerin dışlanacağı sınırını söylem belirler.

Foucault, yukarıda değindiğimiz üç faktörün her birini kendi içinde değerlendirmenin yararsız bir çaba olacağını söyler. İfade fenomenini anlamak, kendini söylemsel oluşumların hangi bölgelerinde, boş bırakılmış alanların neresinde arayacağımızı bilebilmek için yapılması gereken asıl şey, bu faktörlerin arasındaki ilişkilere bakmaktır. Klinik tıbbın söylemi, ifade etme biçimlerindeki değişim ve dönüşümler hesaba katılmadan anlaşılabilir. Bu değişim ve dönüşümler ise bu üç faktörün ilişki içine sokulmasıyla mümkün olabilmektedir. Söylem ise bu faktörlerin arasındaki ilişkileri, onlar arasında bir pratik olarak kurulmuş olması dolayısıyla etkilemektedir.³⁷

Bu durumda “ifadelerin düzenliliği” denen şeyin süreksizliği dışlamadığı, süreksizliğin de baştan sona karma karışık bir yapı vaat etmediği gösterilmiş oldu. Yukarıda belirtildiği gibi bir taraftan gelip geçen olayları kendi özgün yerlerine oturtmak diğer bir ifadeyle “onların nevi şahsına münhasır olmadıklarını, kuralları bilinebilen, meşrulaştırmaları gözlenebilen bir inşanın sonuçları olduklarını” göstermek kaygısı güdülür.³⁸

Foucault’ya göre, görüneni bilmek demek onu ifade birlikleri haline, yani söyleme dönüştürmek demektir. Görünen ile söylenen arasında birbirine egemen olma açısından büyük bir mücadelenin geçtiğini düşünen Foucault, bu ikisinin mâhiyetleri bakımından birbirinden bütünüyle farklı olmaları nedeniyle aralarındaki ilişkinin de, yukarıda işaret edildiği gibi, ilişkisizlik ilişkisi olduğunu düşünür. Birbiriyle hiçbir ortaklığı bulunmayan şeyler arasındaki ilişki fikrinde Foucault’nun Kant’a çok yakın bir konumda bulunduğu söylenebilir. Kant’ın numeni Foucault’nun söylemine, fenomeni de görünenine karşılık olarak düşünülebilir.³⁹

Ona göre ifade, hem görülebilir değildir hem de gizli değildir. Ama kesinlikle gizli değildir, çünkü o meydana getirilmiş bir işaretler bütününe özgü varoluş kiplerini belirginleştirir.⁴⁰ Foucault, görünenin arkasında ulaşılması gereken bir öz anlayışında değildir. Ona göre, söylem de dolayısıyla da bir ifade de, ilkesel ve gizli bir temeli varsayan kabulden vazgeçilmelidir. Bu anlamda söylemler sadece göstergelerden ibarettir.

Foucault’nun söylemsel oluşumlar betimlemesinde konu edindiği diğer bir düzey de kavramların oluşumuna ilişkindir. Foucault, betimlemesini üç etken üzerinden yürütür: Bunlar “art arda geliş biçimleri”, “birlikte varoluş biçimleri” ve “müdahale prosedürleri”dir.

³⁷ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, s. 73-74.

³⁸ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, s. 38.

³⁹ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi, 2013, s. 29.

⁴⁰ Urhan, Veli, Foucault, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 198-199.

1) Foucault ilk olarak “art arda geliş biçimlerini” ele alır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda doğa tarihinin durumunun bir örnek teşkil ettiğini söyler. Klasik çağ XVI yüzyılda aynı kavramları kullanmaz, bazı kavramların kullanımı değişirken yeni kavramlar da ortaya çıkar. Ancak Klasik Çağ doğa tarihi açısından, yeni kavramların ortaya çıkmış olmasından daha belirleyici ve öncelikli olan şey, ifadeleri belirli seriler haline getirmek için kurallar bütününe devreye sokmuş olmasıdır.

2) Foucault, kavramların görüldüğü ve dolandığını söylediği ifade alanındaki art arda geliş biçimlerini betimledikten sonra, “birlikte varoluş” biçimlerini ele alır. Birlikte varoluş alanları, öncelikle bir “varlık alanı”, bunun yanında bir “birliktelik alanı” ve son olarak bir “hafıza alanı”nı içerir. Varlık alanıyla, daha önceden oluşmuş, doğru kabul edilerek bir söylemde yeniden kullanılmış ya da yargılanıp reddedilmiş ifadeler ve bu alandaki öğelerin birbirleri arasındaki ilişkiler kastedilmektedir. Birliktelik alanı ise, farklı nesne alanlarına ve oldukça farklı söylem tiplerine ilişkin ifadeleri içerir. Örneğin, Klasik çağdaki doğa tarihinin varlık alanı ile modern dönemin varlık alanı farklıdır. Birlikte varoluş biçimlerinin içerdiği diğer alan hafıza alanında ise herhangi bir gerçekler bütününe tanımlamayan, geçerliliğini yitirmiş ifadeler yer almaktadır.⁴¹

3) Foucault’nun kavramların oluşmasına ilişkin örgütlenmenin betimlemesinde yer alan üçüncü bileşen müdahale prosedürleridir. Bu prosedürlere yeniden yazma teknikleri, ifadeleri kopyalama yöntemleri, niceliksel ifadeleri niteliksel açıklamalara çevirme biçimleri, ifadelerin geçerlilik alanlarının yeniden tayini biçimleri, bir uygulama alanındaki ifade biçiminin bir başka uygulama alanının ifade tipine aktarılması biçimleri, önceden ayrıışık biçimde varolan ifadelerin sistemleştirilmesi ya da sistemli bütünü içinden çıkarılarak dağıtılması biçimlerinin içerisinde rastlanabilmektedir.⁴²

Foucault, son olarak söylemsel oluşumların, stratejilerin oluşması düzeyinde de betimlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Ona göre ekonomi, tıp, dilbilgisi, biyoloji gibi söylemler, kendilerine özgü olan ve kesinlik, geçerlilik, tutarlılık dereceleri birbirlerinden farklı olan birtakım temalara yer verirler; XVIII. yüzyılın dilbilgisinin doğuştan dil teması, XIX. yüzyıl filolojisinin arkaik dil teorisi, XVIII. yüzyılda türlerin evrimi teması gibi. Foucault stratejiler olarak adlandırdığı bu temaların, zaman içindeki dağılımlarının farklılıklarına rağmen, aynı ilişkiler oyunundan nasıl türediklerini betimlemeye çalışır. Foucault’nun stratejilere ilişkin bu incelemesi, üç farklı etkenin konu edildiği üç farklı düzeye yönelir.

⁴¹ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, s. 78-79.

⁴² Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, s. 81.

1) Foucault, öncelikle söylemin olası kırılma noktalarını belirler. Bu noktalar öncelikle bağdaşmazlık noktaları, ardından denklik noktaları, nihayet dizgeleştirmenin çarpışma noktaları olarak belirginleşirler. Aynı ifade serilerine ait olmayan iki nesne ya da dile getirme tipinin kendini söylemin içinde gösterebilmesi bağdaşmazlık noktalarını ifade ederken, bağdaşmaz olan bu unsurların aynı ortaya çıkış koşullarına sahip olmaları, aynı kurallardan hareketle oluşturulmaları ve aynı düzeyde kurulmaları denklik noktalarına işaret eder. Bir yandan bağdaşmazlık öte yandan denklik ilişkileri içerisinde bulunan bu öğelerden hareketle nesnelere, ifade biçimlerinin ve kavramların tutarlı bir serisinin oluşturulması ise dizgeleştirmenin çarpışma noktaları olarak kendini gösterir.⁴³

2) Foucault'nun gerçeklik kazanmış temaların, stratejik seçimlerin açıklanması için devreye soktuğu ikinci faktör, “söylemsel topluluğun ekonomisi”dir. Bu ekonomi, birbirlerinin çağdaşı durumundaki söylemlerin aralarındaki ilişkilere işaret eder. Foucault'ya göre, “bu ilişkiler, verilmiş bir söylemin içinde, belirli bir ifadeler sayısına olanak tanıyan ya da tanımayan bir belirleme ilkesi oluşturur.”

3) Foucault'nun geçerlik kazanmış teorik tercihlerin belirlenmesinde üzerinde durulması gerektiğini söylediği diğer bir faktör de, söylemsel olmayan pratiklerin, söylemin mülkiyetinin kurallarının ve arzusunun pozisyonlarının da dâhil olduğu “otoritenin diğer kaynakları”dır. Bu otorite kaynakları gözlenmeden, örneğin, ne genel dilbilgisinin pedagojik uygulamada oynadığı rol, ne zenginliklerin çözümlenmesinin yönetimlerin siyasi ve ekonomik kararlarıyla birlikte klasik çağın sosyal ve siyasi mücadelelerin içinde oynadığı rol anlaşılabilir. Foucault'ya göre, bir söylemsel oluşumu stratejiler temelinde belirginleştiren şey, kendisinde ortaya çıkan bu farklı stratejilerin aralarındaki ilişkilerdir. Bir diğer açıdan, söylemsel bir oluşum, eğer kendisinde ortaya çıkan farklı stratejilerin hangi ilişkiler demeti ve hangi ilişkiler oyunu vasıtasıyla türedikleri gösterilebilirse, belirlenmiş olacaktır.⁴⁴

Böylece, dört farklı düzey üzerinden söylemsel oluşumların niteliklerinin ve düzeylerinin geçirdiği dönüşümleri ifade etmiş olduk. Şimdi de süreksizlik tezinin düşünce tarihi ve genel olarak tarihteki yansımalarına değinelim.

Arkeolojik Çözümlemenin Düşünce Tarihindeki Süreksizlik Tezi

Foucault'ya göre, tarih, çizgisel tarih anlayışında olduğu gibi, bir defada olup biten bir süreç olarak görülemez. Tarihsel süreçler ve tarihsel olaylar bir başlangıç ve sonuç noktaları arasında akıp gitmez. Bu anlamda tarih

⁴³ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, s. 88-89.

⁴⁴ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, s. 90-92.

genel olarak sürekli ilerleyen bir süreç değil tam aksine kesiklikler, iniş-çıkışlar ve kırılmaların olduğu bir süreçtir.

Düşünce tarihçilerinin yaptığı gibi tarihi belgelerde dile getirilmiş düşünce ve temaları izlemek ya da bu temaların kökenini bulmaya çalışmak yerine Foucault, belirli bir tarihsel dönem üzerinde yoğunlaşır. Buradaki amaç, yalnızca değişik bilme alanlarının her birinin yeni nesnelerin ortaya çıkışıyla aldıkları belirlenimleri betimlemek değil, derin bir düzeyden bakıldığında bu bilme alanlarının nasıl olup da birbirleriyle tutarlı bir biçimlenme ya da eş biçimlilik içinde olduklarını anlamaktır. Bu eşbiçimlilik ya da tutarlılığın imkânını sağlayan şey ise Foucault'nun episteme adını verdiği şeydir.⁴⁵ Bu noktada, episteme kavramından hareketle düşünce tarihindeki süreksizlik tezini açıklamaya çalışalım.

Ona göre, "... arkeoloji, bilgilerin mümkün oluş koşullarından, yani ilk ve temel bir tekdüzeliği derinlemesine açımlayan bir tarihsel aprioriden hareketle bir çağın epistemelerini göstermek suretiyle bilgiler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları çözümler."⁴⁶ Arkeoloji, bir çağın bilgisinin genel ve derin karakteristiği olarak, düşeyliği ve yataylığı içinde böylece kabul edilmiş olan episteme, süreksizlik açısından arkeolojiyi bilgi kuramına göre kurma imkânı verir.⁴⁷

Düşüncelerin oluşumu konusunda, geleneğin içinde ya da öznelerin bilinçli üretimleri çerçevesinde, düşüncenin kesintisiz olan evrimini savunan idealist ve hümanist yaklaşımı reddeden Foucault, bu yaklaşıma karşı bilginin mümkün oluşunun koşullarını ve kurallarını arkeolojik olarak belirlemeye girişir. İnsan bilincine egemen olan söylemsel yapılar arası süreksizliklere dayanan bir tarihten yana çıkarak, çağlar ya da epistemelerarası doğrusal tarihsel nedenselliği reddeder.⁴⁸

Ona göre, tarihsel dönemlerden her birinin belirleyici konumunda bulunan farklı epistemeler, ne birbirlerinden doğmuşlardır ne de aralarındaki zıtlaşma ya da birleşmenin sonucu olan diyalektik bir süreçten ortaya çıkmışlardır. Bu bakış açısı ile Foucault'un, düşüncenin bilinçli olarak üretildiği savı ile düşüncenin kesintisiz evrimini savunan görüşlere karşı çıktığı görülmektedir.⁴⁹

Foucault'ya göre, bu dönüşümler her çağın bilgi biçimlerinin birliğini yöneten epistemelerin değişmesiyle mümkün olur. Tarihsel değişim de bu

⁴⁵ Revel, Judith, Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi, 2005, s. 80.

⁴⁶ Urhan, Veli, Foucault, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 69.

⁴⁷ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme, s. 50.

⁴⁸ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 63.

⁴⁹ Urhan, Foucault, 2010, s. 41.

epistemeler arasında ortaya çıkan çöküş ve altüst oluşlardan ibarettir.⁵⁰ Foucault'ya göre, farklı tarihsel dönemler içinde, her bir disiplin, tüm bilgi sistemlerinin bilgilerinin kendisiyle örgütlendiği disiplinler ötesi ortak bir zihinsel tutumdan doğmaktadır ve bu zihinsel tutumlar farklılık, benzerlik ve temsil anlayışlarıdır.⁵¹

Foucault'nun temel amacı, düşünce tarihinde süreksizliğin varlığını göstermektir. Ona göre, "süreksiz" olan, bir kültürün bazen birkaç yıl içinde o zamana kadar yaptığı gibi düşünmeye son vererek, başka şey ve başka şekilde düşünmeye başlaması olgusunu ifade etmektedir. Süreksizlik, kendini bütün epistemik kopuşlarda göstermektedir. Foucault'ya göre, her bir episteme Batı düşüncesinde hukuk, ekonomi, biyoloji, tarih gibi çeşitli disiplinleri ya da bilgi alanlarını niteleyen düşünce soyutlamalarından oluşur.⁵² Bir çağ, bu çağın bilgi formlarının birliğini yöneten bir epistemetarafından belirginleştirilir ve her yeni epistemebir kopukluğu, bir süreksizliği içerir.⁵³

Onun, *Kelimeler ve Şeyler* ile *Bilginin Arkeolojisi* adlı eserlerinde düşüncesini özellikle üç deneysellik alam üzerinde yoğunlaştırdığı dikkati çeker: yaşama, çalışma, konuşma. Bu bakımdan, "insan bilimlerinin bir arkeolojisi" olduğunu söylediği *Kelimeler ve Şeyler* onun yaşayan, çalışan ve konuşan bir varlık olan insan hakkında yapılmış arkeolojik bir çözümlemesidir. Klâsik çağda insan yaşayan yönüyle Doğa Tarihi'ne, çalışan yönüyle Servet Analizi'ne, konuşan yönüyle de Genel Dilbilgisi'ne inceleme ve araştırma konusu edilirken; modern çağda söz konusu disiplinlerden ilkinin biyolojiye, ikincisinin iktisat politikasına, üçüncüsünün de filolojiye dönüştüğü görülür.⁵⁴ Ona göre, 17. ve 18. yüzyılda yaşayan, konuşan ve çalışan bir varlık olarak insan ortada yoktur. Klasik çağda insanın insan olarak kendisi epistemenin konusu değildir. Klasik söylemde insan, bilgi kuramsal anlamda bilginin ne öznesi ne nesnesi değildir. İnsan, bilginin hem nesnesi hem öznesi konumuna dolayısıyla da merkezi konuma modern çağda gelmektedir.

Bu düşüncelerinden hareketle Hekman, Foucault'nun ayırt edici yanını şu şekilde açıklar: "Foucault'nun çalışmalarının geleneksel yaklaşımla olan farklılığı, herhangi bir mutlak bilgi temelini reddederek, bilginin biricik a priorisinin tarihsel olarak oluşturulmuş a priori olduğunu düşünmesidir"

⁵⁰ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi, s. 69.

⁵¹ Urhan, Veli, Foucault, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 42.

⁵² Urhan, Veli, Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi, 2013, s. 61.

⁵³ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi, 2013, s. 66.

⁵⁴ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi, 2013, s. 68-69.

der.⁵⁵

Belirtmek gerekir ki Foucault, arkeolojiyi “düşünceler tarihinden” ayrı tutar. O, düşünceler konusunda gelenek ve öznenin bilinçli üretimleri çerçevesinde, düşüncenin süreklilik ve ilerleme gösteren evrimsel yapısını kavramaya çalışan çizgisel ve hümanist tarih yazım yöntemini reddeder.⁵⁶ Arkeoloji, düşünce tarihi ile kıyaslandığında süreksizlik ve kopmalara daha fazla eğilim gösterirken, bir yandan da bir dönemin ya da bir kültürün tamamını etkileyen tekil kırılmalardan söz etme eğiliminde bulunan bir dünya görüşü yaklaşımının tuzağına düşmemeye özen gösterir.⁵⁷

Foucault, arkeolojik analizi bilim ve düşünce tarihiyle kıyaslayarak, düşünce tarihinin ana kaygısının “belge”leri incelemek olduğunu belirtmektedir. Belgelerin bir tür sorgulaması olarak gördüğü tarihin, belgenin yorumlanması, belgenin doğru söyleyip söylemediğinin sorgulanmasına dayandığını; bununla birlikte belgeye ilişkin tüm bu sorgulamaların temelinde yatan niyetin “geçmişini yeniden kurmak” olduğunu belirtmektedir. Oysa ona göre tarih artık arkeolojiye yöneliyor, belgenin samimiyetini, gerçeği söyleyip söylemediğini problem konusu etmek yerine, belgeleri anıtlar haline dönüştürüyor, onları organize ediyor, bölüyor, dağıtıyor ve düzeylere ayırıyordu.⁵⁸

Foucault, “genel tarih” kavramının uğradığı belirli değişimlerle ilgili tarih anlayışını kökünden değiştiren düşüncesini “belgelerin yeniden gözden geçirilmesiyle” ilgili tezinden hareketle açıklar. Bu konuda iki farklı görüşün bulunduğu dikkati çeker: (1) Belgelerin şimdi sessizliğe indirgenmiş bir sesin dili olduğunu öne süren eski görüş; (2) Birlikleri, bütünleri, serileri, ilişkileri bizzat belgelerden oluşmuş dokunun içinde tanımlamaya çalışan şimdiki görüş. Geleneksel formu içindeki tarihi geçmişin anıtlarının belleğine yerleştirmeye, onları belgeler haline dönüştürmeye girişirken; günümüzün tarihi belgelerin ve anıtlarının biçim değişikliğine uğratar ve birbirinden ayırmanın, gruplandırmanın, doğruları yansıtmının, ilişki içine sokmanın, bütünleri oluşturmanın söz konusu olduğu bir unsurlar yığını gösterir.⁵⁹

Düşünce tarihinin denge noktasını bilmede; arkeolojik çözümlemenin ise, bilgide bulunduğunu düşünen Foucault şöyle der; “Bu koşullarda bilimsel alanlar ile arkeolojik bölgeleri birbirinden dikkatle ayırmak gerektiği anlaşılıyor.” Bunların parçaları ve örgütlenme ilkeleri tamamen farklıdır.

⁵⁵ Hekman, Susan, Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik,, Çev. Hüsamettin Ankan- Bekir Balkız, Paradigma, İstanbul, 1999, s. 235.

⁵⁶ Best - D. Kellner, Postmodern Teori, 2000, s. 61.

⁵⁷ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi, 2013, s. 53.

⁵⁸ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, 1999, s.17-19.

⁵⁹ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi, 2013, s. 136-137.

Arkeolojik bölgeler, bilimsel metinlerde olduğu kadar, edebi ve felsefi metinlerde de yer alabilir. Bilgi, sadece kanıtlamaların içinde değil, yalanların, düşüncelerin, anlatıların, kurumsal yönetmeliklerin, siyasi yönetmeliklerin içinde de yer alabilir.⁶⁰ "... Arkeolojik betimleme açıkça düşünceler tarihinin terk edilmesi, onun postulatlarının ve karar verme yollarının sistemli bir biçimde reddedilmesi, insanların söyledikleri şeylerin büsbütün başka bir tarihinin yapılmaya girişilmesidir."⁶¹

Arkeoloji, bu alanı incelerken, bilgi bağlamında zorunlu olarak evrimsel bir perspektif benimseyecek olan her türlü tarihsel değerlendirmenin eleştirisi halini alır. Foucault arkeoloji ile Klasik dönemdeki doğal tarih, servet analizi ve dil çalışmaları ile modern dönemi karakterize eden, biyoloji, ekonomi ve filolojiyi tamamen birbirinden ayırır. Arkeoloji, sürekliliğe ilgi duyan normal tarihçinin tersine, bizi süreksizlik üzerinde düşünmeye, bazen bir kültürün birkaç yıllık zaman dilimi içinde eski düşünce biçimini bırakıp başka şeyleri başka bir biçimde düşünmeye başlaması gerçeği üzerinde kafa yormaya yönelir. Süreksizlikleri araştıran böyle bir arkeolojik perspektifin vaat ettiği en önemli avantajlardan biri, bir teorinin gelişimindeki ana aşamaların normal düzenlemelerine meydan okumaktır.⁶²

Tarihi düşünmede, çizgisel ardışıkların yerine Foucault'nun deyişiyle "derinlemesine dalışlar oyununu geçiren" ve düzgün ve pürüzsüz gözüken sürekliliklerin temellerini, eşikler, kırılmalar, değişim ve dönüşümler tesis ederek tahrip etmeye yönelik bir alternatif yaklaşım gelişmiştir. Foucault, süreksizlikleri aramaya ve keşfetmeye yönelik bu eğilimin son dönemlerde, "düşünme tarihi" denilebilecek tezahürlerine dikkat çeker. Geleneksel biçimiyle düşünme tarihi, öznenin egemenliğini ve antropoloji ve hümanizm figürlerini muhafaza eden çözümlenmelerde kendisini göstermekteyken, Foucault'nun benimsediği alternatif yeni yaklaşım ise, egemen özneyi merkezden uzaklaştırmakta ve belli "ifade gruplarının" bir bilim, bir teori ya da bir metin olarak bir birliğe kavuştuğu biçimlenme kurallarının çözümlenmesine yönelmektedir.⁶³ Böylece Foucault'nun bu noktaya ilişkin amacını, insanın kendini ortaya koyarken yararlandığı sorunsallaştırmaları ve bunları oluşturan pratiklerin çözümlenmesini yapmak olarak ifade etmek mümkündür.

Klasik formu içindeki tarih için süreksizlik, hem verilmiş hem de düşünülmez olan idi fakat şimdi o tarihsel çözümlenmenin temel unsurlarında bir olmuştur. Foucault, bu kavrama üç rol yükler: a) Süreksizlik tarihçinin kararlı bir faaliyetini oluşturur, b) süreksizlik tarihçinin arkeolojik

⁶⁰ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, 1999, s. 233-234.

⁶¹ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, 1999, s.177.

⁶² Bernauer, Foucault'nun Özgürlük Serüveni, s. 159-160.

⁶³ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, s. 19.

betimlemesinin sonucudur, c) süreksizlik, uygulandığı alana ve düzeye göre farklı bir biçim alır ve farklı bir görev üstlenir.⁶⁴

Foucault, batı düşünce tarihine egemen olmuş çizgisel tarih anlayışına ciddi bir eleştiri getirerek bu tarih anlayışının kendi sistemi içerisinde bir yerinin olmayacağını belirtir. Bütün düşünme biçimleri gibi arkeoloji de karşılaştırmalar yapar. Düşünceler tarihinin karşılaştırma yapmasının amacı, belli bir kültürel, zihinsel ya da dönemsel birliği ortaya çıkarmaktır. Arkeolojideki karşılaştırmalar ise tam tersi bir amaca hizmet etmektedir. Arkeoloji, spesifik söylemler arası ilişkilerle ve bunların oluşum kurallarında ortaya çıkan benzerlik ve farklılıklarla analizlerini sınırlar.⁶⁵

Foucault, tarihsel dönüşümleri değerlendirmenin yolu olarak kronolojik ardılığı kabul etmez. Foucault, kendisini fikirler tarihinde benimsenen kronolojik gelişim perspektifinden ayırır. Çünkü o, kronolojik ardılık tasavvurundaki iki modeli kabul etmez. Bunlar; geçmiş ve gelecek izlenimleri arasında şimdiki zamana aldırış etmeyen bir bilinç akışı modeli ve olayların hiç çakışmadan ya da üst üste binmeden hep birbirlerini izlediğini savlayan doğrusal konuşma modelleridir. Böylece, çizgisel tarih anlayışına karşı bir tavır sergiler. Arkeoloji, düşünceler tarihine nazaran süreksizlik ve kopmalara daha fazla eğilirken, öbür yandan da bir kültürün ya da bir çağın tamamını etkileyen tekil kırılmalardan söz etme eğilimindeki bir dünya görüşü yaklaşımının tuzağına düşmemeye çalışır. Arkeoloji, süreksizlikleri ortaya çıktıkları farklı düzlem ve işlevlere dağıtma işiyle uğraşmakla kalmıyor, aynı zamanda da bir süreksizlik bilgisinin ifşa ettiği süreklilikleri de tanıma çabasını sergiliyor. Buna göre kırılmalar daima bireyseldir ve sadece belli bir pratiğin özgül kurallarını kapsayan dönüşümler bağlamında ayrıştırılabilir.⁶⁶

Foucault'ya göre, tarihte süreksizlik bulunmaktadır, tarihte süreklilik olduğunu söylemek mümkün değildir ve tarihte sürekliliğin var olduğuna dair inancın ortadan kalkması için gelenek, etkileşim, gelişme, teleoloji, evrim gibi kavramların terk edilmesi gerekmektedir.⁶⁷

Foucault'ya göre tarih, “kendisinin bağlantı ilkelerini kendinde bulduran büyük birliklerin (dönemler ya da evreler) birbirine eklenildiği bir oluşumlar toplamı”dır ve bu nedenle hakikate ulaşmak için tarihsel olguların

⁶⁴Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, Çev, Veli Urhan, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 20-21.

⁶⁵Bernauer, J. W. Foucault'nun Özgürlük Serüveni. İ. Türkmen çev, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 206.

⁶⁶Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, s. 214.

⁶⁷Urhan, Veli, Foucault, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 90-91.

geçmişe uzanan izlerini sürmek yerine onların içinde buldukları zamandaki konumlarını derinlemesine incelemek gerekmektedir.⁶⁸

Klasisizmden modernliğe geçişin eşiği, kelimeler temsillerle kesişmekten ve şeylerin bilgisini kendiliklerinden çerçevelemekten çıktıklarında aşmıştır. Temsilden kopan dil, bundan sonra ve günümüze kadar artık yalnızca dağınık bir sistemin üzerinde var olmaktadır. Nihayet dilin kendi için kendinden başka bir şeyi işaret etmeyen bir yazma eylemi biçiminde zuhur ettiği de olmaktadır. Dil, düşünce alanına doğrudan ve kendi için, ancak 19. yüzyılının sonunda girmiştir. Buna örnek olarak Nietzsche verilebilir. O, dil ile düşünceyi buluşturan ilk kişi olarak kabul eder.⁶⁹ Klâsik bilginin kesintisiz bir biçimde yayıldığı mekânın parçalanmasının sonucu olarak, bağımsızlığını kazanmış her alanın kendi oluşumunun üzerine kıvrılmasıyla, on dokuzuncu yüzyılın başında ortaya çıkmış insan tarihsizleşmiştir; artık insanın tarihi yoktur.⁷⁰

Doğal tarih, biyoloji haline geldiğinde, zenginliklerin çözümlenmesi iktisat haline geldiğinde, özellikle dil üzerindeki düşünce kendini filoloji haline getirdiğinde ve varlık ile temsilin ortak yerlerini şu klasik söylem ortadan silindiğinde, insan bir bilgi için nesne ve bilen için de özne olan ikircikli konumun içinde böylesine arkeolojik bir değişimin derin hareketinin içinde ortaya çıkmıştır.⁷¹

Foucault'ya göre, tarih ne ereksel ve çizgisel bir birikim, ne de neden-sonuç ilişkilerine göre belirlenen bir bütünlüktür. Bu yüzden, tarihin yaşanmış olayları içeren salt-ontolojik bir süreç olduğu düşüncesi reddedilmelidir. Böylece, Foucault, olumsal ve girift olaylar alanı olarak gördüğü tarihi, bireysel eylemler veya kendine has tesadüfî olaylar topluluğu olarak görmediği gibi, eğilim ve yasalar tarafından belirlenen bir süreç olarak da görmez. Bir süreç olarak tarih, tarihinin özellikle analiz etmesi gereken dilin-söylemin bir ürünüdür.⁷²

Foucault, hakikatin kaynağına ulaşmak için tarihsel olguların geçmişe uzanan izlerini sürmek yerine, onların içinde bulunan zamandaki konumlarını derinlemesine incelemeyi önemser. Tarihin temel problemi gelenek ve iz sürme değil, kopma, sınır ve dönüşümlere ilişkin olduğundan, yeni tarihin görevi; söz konusu dönemlerin içindeki serileri, kopuklukları,

⁶⁸ Urhan, Veli, Foucault, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 92.

⁶⁹ Urhan, Veli, Foucault, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 396-399.

⁷⁰ Urhan, Veli, Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 130.

⁷¹ Urhan, Veli, Foucault, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 406.

⁷² Foucault, Michel, Felsefe Sahnesi, s. 71.

sınırları, iniş çıkışları, dengeleri ve eşikleri yeniden gözden geçirmek ve arkeolojik bir çözümlemeye tabi tutmaktır.⁷³

Marietti, M. Foucault'nun *Kelimeler ve Şeyler* adlı eserinde, tarihi oluşturmak için, sürekliliğin gerektirdiği söylemin birliği fikrine yönelik amaca savaş açtığı, tarihin sürekliliğini savunan önyargının saçma olduğunu savunduğunu belirtir.⁷⁴Foucault'nun tarihsel yorumları, şimdinin mutlaklık ve zorunluluk taleplerine karşı çıkar ve onun zorunluluk içermeyen bir gelişme olarak okunmasını sağlar. Şimdinin tarih dışı mutlaklaştırılmasıyla, şimdinin geçmişe dayatılmasıyla mücadele eder.⁷⁵Foucault, herhangi bir olayın arkasında yatan etkenlerin çeşitliliğini gözler önüne serer. Hiçbir sabitliğe, sürekliliğe, erekselliğe yer vermez. Bilginin oluşum biçimlerini inceleyen bu yöntemle şimdiden yola çıkılarak geçmişin değerlendirmesini yapar. Bu değerlendirme geçmişe saplanmaktan ziyade bugünü anlamaya dönüktür. Sonuç olarak, Foucault'nun tarihte mutlak, evrensel, evrimci ve nesnel düşünce biçimlerine karşı çıktığını söyleyebiliriz. Tarihte süreksizliğe dikkat çeken Foucault, her alanda süreksizliğin ortaya çıktığını vurgulayarak tarihi bilgi, söylem ve episteme kavramlarıyla açıklamaktadır.

Sonuç

Foucault'nun kullandığı yöntem arkeolojidir ve bu yöntem ile belirli bir dönemin bilgi tarzını göz önüne sermeye çalışır. Foucault, söylem ve bilginin hangi tarihsel temel üzerinde kurulduğunu keşfetmek üzere tarihe bir yolculuğa çıkar. Arkeoloji, bilgilerimizin hangi sınırlar içerisinde, hangi kültürel kuralların belirleyiciliğinde hangi düzene göre dağıtılarak oluştuğu ve hangi tarihsel aprioriler içinde görünür olduğunu ortaya koyar. Sadece söylenen şeyi değil, söylemi anlamlı kılan şeyi de keşfetmeye çalışır. Bu anlamda dönemselleştirme anlayışını merkeze alan Foucault, tarihsel belgelerde dile getirilen temaları izlemek ve onların kökenine gitmek yerine belirli bir tarihsel döneme yoğunlaşır. Ona göre, her çağın kendine özgü bir epistemesi ve bilgi tarzı vardır. Epistemeler tarihsel süreçte neyin söylenebilir, neyin söylenemez hatta neyin düşünülebilir neyin düşünülemez olduğunu belirleyen söylem tarzlarıdır. Belli bir çağdan diğerine geçiş de kopuşlarla gerçekleşmektedir. Tarihin kopuş ve kırılmalarla ilerlediği düşünüldüğünde her dönemin epistemelerinin farklılık taşıması ve bu farklılıkların oluşumunda söylemin belirleyici olması kaçınılmazdır.

Arkeolojik çözümleme, söylemsel oluşumları belirler ve betimler. Arkeolojik çözümleme de uyumsuzluklar kurtulması gereken şeyler değil

⁷³ Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, s. 18.

⁷⁴ Urhan, Veli, Michel, Foucault ve Arkeolojik Çözümleme, s. 116.

⁷⁵ Christopher, Falzon, Foucault ve Sosyal Diyalog, Çev. Hüsamettin Aslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001, s. 111-113.

betimlenmesi gereken şeylerdir. Arkeolojinin betimlemeye çalıştığı bilim değil, bilginin alanıdır. Arkeoloji söylemsel pratiklerin düzeyini tespit etmeye ve bu pratiklerin gerçekleşmesine ve dönüşmesine ilişkin kuralları ortaya koymaya çalışmaktadır. Arkeoloji söylemlerin içinde gizlenen ya da apaçık görünen düşünceleri, temsilleri, imajları, temaları, saplantıları değil de bu söylemlerin kendilerini tanımlamaya çalışır.

Foucault, söyleme ve söylemin temeli olan bilgi ve düşünceye, tarihsel, kültürel bir tavırla yaklaşır. Aynı zamanda söylemsel oluşum düzeyi olarak nitelendirdiği nesne düzeyi, ifadesel biçimler düzeyi, kavramlar düzeyi ve stratejik seçimler olmak üzere dört ayrı düzeyden bahsederek, bunların her birini üç ayrı ilkedен hareketle inceler ve söylemsel ilişkileri söylemsel olmayan ilişkiler alanından kurmaya çalışır. Özellikle de söylemlerin oluşmasında süreklilik ilkesinden, bir söylemde asla ulaşılamayacak öz olduğu anlayışından ve bir söylemin başka bir söyleme dayanmadan oluşmayacağı düşüncesinden vazgeçilmesi gerektiğini düşünür. Ona göre, söylemsel oluşumlar süreklilik ve birliktelik içinde değil, ifadenin biricikliği içinde kavranılmalıdır. Foucault'nun amacı, dönemlerin içindeki kopuklukları, iniş-çıkışları yani süreksizliği arkeolojik çözümlmeye tabi tutmaktır. Sonuç olarak Foucault, arkeolojik çözümlleme ile söylem ve bilgi alanını incelerken zorunlu olarak, evrimsel bir perspektifi benimseyen her türlü çizgisel, ilerlemeci anlayışı reddeder ve tarihsel dönemler arasında dönüşümler, kırılmalar olduğunu savunur.

KAYNAKÇA

- Bernauer, J. W. Foucault'nun Özgürlük Serüveni, Çev, İ. Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Best, S. ve Kellner, D. Postmodern Teori, Çev, I. Ergüden, T. Birkan, O. Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Bozkurt, Nejat. Çağdaş Felsefeden Kesitler, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1990.
- Canpolat, Nesrin, Kadife Karanlık, Su Yayinevi, İstanbul, 2005.
- Cristopher. Falzon, Foucault ve Sosyal Diyalog, Çev. Hüsamettin Aslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001.
- Foucault, Michel, Bilginin Arkeolojisi, Çev, Veli Urhan, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Foucault, Michel, Kelimeler ve Şeyler (2. basım, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Yayınları, İstanbul, 2001.

- Foucault, Michel, Felsefe Sahnesi, çev: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Foucault, Michel. Özne ve İktidar, çev: Işık Ergüden-Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Hekman, Susan, Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik, çev. Hüsamettin Ankan-Bekir Balkız). Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.
- Keskin, Ferda, “Söylem, Arkeoloji ve İktidar”, Doğu Batı Yayınları, Sayı 9, Kasım-Aralık-Ocak, Ankara, 1999.
- Urhan, Veli, Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.
- Urhan, Veli, “M. Foucault ve Bilgi/İktidar İlişkisinin Soykütüğü”, Kaygı, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 2007, Sayı: 9, (ss. 99-118).
- Urhan, Veli, Foucault, Say Yayınları, İstanbul, 2010.
- Urhan, Veli, Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi, Say Yayınları, İstanbul, 2013.
- Revel, Judith, Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi, Çev. Kemal Atakay, Otonom Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2005.
- Revel, Judith, Foucault Sözlüğü, Çev, Veli Urhan, Say Yayınları, İstanbul, 2012.
- Sarup, Madan, Post Yapısalcılık ve Postmodernizm, Çev. A. Baki Güçlü, Ark Yayınevi, Ankara, 1997.
- Sözen, Edibe, Söylem, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.